

TULUS ÄRI MOSKVALE: VALUUTA TEENIMINE SOOME VÄLISTURISMILT EESTI NSV-S AASTATEL 1965–1980

Oliver Pagel

Kuigi külm sõda (ametlikult 1949–91) on lähiajaloo rohkelt uurijate tähelepanu pälvinud ja antud temaatikal on kirjutatud lugematult hulgal teoseid ning ilmutatud teadusartikleid, tuleb selles valdkonnas siiski veel ette valgeid laike ning väheuuritud teemasid. Üheks selliseks võib pidada välis- ehk rahvusvahelist turismi. Kui Lääne-Euroopas ja Ameerika Ühendriikides on välisturismi rollile külma sõja perioodil mõneti tähelepanu pööratud,¹ siis märgatavalt vähem on see pälvinud uurijate tähelepanu Kesk- ja Ida-Euroopa ning Venemaa kontekstis – piirkonnas, mis jäi “raudse eesriide” mittevaba ja ebademokraatliku poole peale. Seniajani on antud valdkonnas kõige põhjalikumaks käsitluseks 2011. aastal ilmunud Anne Gorsuchi monograafia,² milles autor keskendub küll nõukogude turistide välisreisidele, kuid jätab tähelepanu alt välja Nõukogude Liitu külastanud välisturistid kapitalistlikust Läänest. Analoogselt eelnevale on ka Eesti lähiajaloo historiograafias välisturismiga seonduv väga vähest tähelepanu pälvinud ning antud teema osas puudub senini tervikkäsitlus, mistõttu võib välisturismi Eesti NSV-s pidada meie ajalookirjutuse üheks “valgeks laiguks”.

Kuna olen oma varasemates artiklites andnud ülevaate välisturismi põhilistest arengutest ja seda iseloomustanud joontest Eesti NSV-s külma sõja perioodil³, siis keskendub käesolev artikkel uuele ja seni vähe uuritud

¹ Vt nt: Kenneth Osgood, *Total Cold War: Eisenhower's secret propaganda battle at home and abroad* (Kansas: University Press of Kansas, 2006); Christopher Endy, *Cold War holidays: American tourism to France* (Chapel Hill and London: The University of North Carolina Press, 2004); Neal Moses Rosendorf, “Be El Caudillos Guest: the Franco regimes quest for rehabilitation and dollars after World War II via the promotion of U.S. tourism to Spain”, *Diplomatic History*, 3 (2006), 367–407.

² Anne Gorsuch, *All this is your world: Soviet tourism at home and abroad after Stalin* (Oxford: Oxford University Press, 2011). Monograafia eelnes vähem mahukas ülevaatliskoguteos: *Turizm: the Russian and East European tourist under capitalism and socialism*, ed. by Anne E. Gorsuch and Diane P. Koenker (Ithaca and London: Cornell University Press, 2006).

³ Vt nt: Oliver Pagel, “Politicized tourism between Finland and Estonian SSR, 1950s to 1970s: ideological and security considerations”, *Sisekaitseakadeemia Toimetised*, 10

aspektile: valuuta teenimisele Soome väliturismilt ja seda soodustanud teguritele. Keskendumine Soomele pole juhuslik valik, sest geograafilise läheduse ning sõjajärgsete aastate tihedate sidemete tõttu moodustasid soomlased Nõukogude Liitu külastanud kapitalistlike riikide turistidest enamiku.

Käesolevas artiklis vaatlen väliturismi arenguid aastatel 1965–80: sellel perioodil leidsid aset mitmed olulised sündmused, mis plahvatuslikult suurendasid Soome turistide arvukust siin ja töid kaasa väliturismilt laekuvate valuutatulude kasvu. Artikkel tõmbab lõpliku ajalise joone aastasse 1980, mil Tallinnas toimus Moskva olümpiamängude purjespordi regatt, mille raames avati Olümpia hotell ning kasvas välismaalaste huvi Tallinna kui reisisihtkoha vastu. Positiivsete arengute kõrval hakkas aga kohalikele parteijuhtkonnale Karl Vaino isikus ning KGB-le ühe rohkem muret valmistama Soomest saabunud külaliste arvu jätkuv kasv liiduvabariigis, soomlastes ei nähtud mitte turiste, vaid poliitiliselt kahtlast elementi ning ideoloogilisi vastaseid.

Autor on artikli koostamisel tuginenud Rahvusarhiivi materjalidele, millest väärtuslikku ja huvitavat ainet pakuvad Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asunud väliturismi valitsuse (1966–94), Eesti NSV Ministrite Nõukogu (1940–92), Inturisti Tallinna osakonna ning Eesti merelaevanduse (1940–91) fondid.

Soome turistide arvu kasv

Lääne-Euroopas saadi juba pärast Teise maailmasõja lõppu aru, et väliturism võimaldab riigil arvestaval määral tulu teenida ning riigipoolsed investeeringud turismimajandusse ja sellega seotud infrastruktuuri aitavad arendada ja kujundada massiturismi.⁴ Nimetatud positiivsed arengud ei jäänud märkamata ka Nõukogude Liidus, kus nähti turismis olulist vahendit oma valuutakäivete kasvatamiseks. Nõukogude turismiametnikud jälgisid rahvusvahelise turismi kulgu kapitalistlikes Lääne-Euroopa riikides ning võrdlesid seal pakutavate turismiteenuste ja majutuskohade hindu nii omavahel kui ka Nõukogude Liidu kontekstis.⁵ 1967. aastal teeniti

(2011), 325–343; Oliver Pagel, “Finnische Touristen entdecken das sowjetische Tallinn”, *Forschungen zur baltischen Geschichte*, 9 (2014), 215–234.

⁴ Ellen Furlough, “Making mass vacations: tourism and consumer culture in France, 1930s to 1970s”, *Comparative Studies in Society and History*, 2 (1998), 247–286 (261).

⁵ Vt nt: Rahvusarhiivi riigiarhiiv [edaspidi ERA], f. R-2136, n. 1, s. 86, l. 36; 40; 48–50; 52–53; Inturisti brožüür “Turismiteenuste hinnad osades kapitalistlikes riikides 1968. aastal”.

maailmas väliturismilt orienteeruvalt üle 14 miljardi Ameerika dollari. Kõige populaarsemad ja tulusamad turismimagnetid asusid Euroopas: Itaalia (tulu 26 miljonit dollarit), Hispaania (17 miljonit) ja Prantsusmaa (11 miljonit).⁶ Vastavalt välismaiste turismiturgude konjunktuurile korrigeeriti teenindushindu Nõukogude Liidus, et need oleksid konkrentsivõimelised teiste riikide omadega.⁷ Moskva oli huvitatud välisvaluuta teenimisest, sest rubla polnud vabalt konverteeritav ning sellel puudus maailmaturul reaalne väärtus. Nõukogude vääringut sai kasutada siseriiklikeks tehinguteks.⁸ Väliturismi üheks tähtsaimaks ülesandeks oli seega riigile valuuta hankimine.⁹

Valuuta laekumise üle peeti arvestust valuutarublades. Valuutarubla näol oli tegemist ametliku valuutakursi alusel seatud raamatupidamislaku arvestusühikuga, mis ei olnud ringluses. Nõukogude Liitu külastasid igal aastal erinevate riikide turistid, kes vahetasid piiril oma maa vääringu (vabalt konverteeritava valuuta) Nõukogude rubladeks. Igale välisvaluutale oli määratud erinev, vahetuskurs, mis oli aga kunstlikult tekitatud ning ei peegeldanud tegelikku turuolukorda. Fikseeritud vahetuskursid polnud püsivad, vaid muutusid ajas. Kui tekkis vajadus anda koondkokkuvõte, kui palju saadi eelarveaastal rublade eest välisvaluutat, esitati andmestik valuutarublades. Kogu Nõukogude Liidu välismajandust puudutav andmestik esitati alati valuutarublades. Kui püüda anda valuutarublale siiski orienteeruv väärtus, võime võrrelda 1 valuutarubla 1,75 Ameerika dollari või 5,2 Saksa margaga. Ühe turismiaasta jooksul vahetati Eesti NSV-s välisriikide vääringutest rublade vastu kõige enam Soome markasid, kuna soomlased moodustasid enamiku siinsetest välis turistidest. Valuutarublasid ei tohi segamini ajada valuuta tšekkidega (sertifikaatidega), mis realselt ringlesid ja mida sai kasutada erinevate ametkondade valuutapoodides.¹⁰

⁶ ERA, f. R-1, n. 5, s. 773, l. 58: Sergei Nikitini ülevaade väliturismi peamistest arengutest, 29.3.1968.

⁷ Tiia Karing, *Väliturismi arendamise ja territoriaalse organiseerimise probleeme Eesti NSV-s*. Dissertatsioon majandusteaduse kandidaadi kraadi taotlemiseks (Tallinn, 1975), 24.

⁸ Dietrich Loeber, *The second currency in the Soviet Union: on the use of checks in "valuta-rubles" by Soviet citizens* (1978), <http://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/op32_second_currency_in_USSR_loeber_1978.pdf> (07.12.2014).

⁹ Karing, *Väliturismi arendamise ja territoriaalse organiseerimise probleeme*, 124.

¹⁰ Vt nt: Mechthild Schrooten, *Geld, Banken und Staat in Sozialismus und Transformation: vom Zusammenbruch der Sowjetunion zur Finanzkrise in der Russischen Föderation* (Berlin: Duncer und Humblot, 2000), 111; Loeber, *The second currency*.

Välisvaluuta teenimise eelduseks Eesti NSV-s oli piisava hulga välis- turistide olemasolu kohapeal. Pärast Teise maailmasõja lõppu olid aga Soome ja Eesti suhted olematud, kõik välissuhetesse puutuv otsustati Moskvast ning endiseaegsete kultuuri- ja sõprussidemete taastamisest kummalgi pool avalikult ei räägitud.¹¹ Alles Stalini surma järel saabusid esimesed välismaalased Tallinnasse. Nende arv jäi esialgu tagasihoidlikuks. Nii näiteks külastas Eesti NSV-d 1956. aastal 212 välismaalast, kellest 79 olid pärit kapitalistlikust läänest (sh Soomest). Järgmisel aastal saabus siia 22 delegatsiooni koosseisus 298 inimest, kellest 277 olid Soomest. 1958. aastal käis Eestis 28 välisdelegatsiooni 215 inimesega, kellest 193 olid soomlased.¹² Olukord jäi paljuski muutumatuks ka 1960. aastate esimesel poolel, kui Tallinna külastas aastas keskmiselt 300–400 soomlast.¹³

1965. aastani saame Soome turistidest Eesti NSV-s rääkida paljuski jutu- märkides. Valdav osa siia saabunud soomlastest kuulus ametlike delegatsioonide koosseisu, esindades oma koduriigi vasakpoolseid organisatsoone (ametiühingutegelased, kommunistid, vasakpoolsed kultuuritegelased ja intellektuaalid); osales sportlastena siinsetel võistlustel või koosnes mõne konkreetse eluvaldkonna esindajatest (talunikud, õpetajad, arstid, tehnikud), kes tulid kohapeale oma valdkonna ning kolleegidega tutvuma. Taoliste delegatsioonidele pakuti eelnevalt kooskõlastatud spetsiaalekskursioone Eesti NSV mõistes silmapaistvate asutuste (haiglad, koolid, lasteaiad), tööstuskomplekside ning kolhooside-sovhooside juurde ning korraldati sõpruskohtumisi (ümarlaudu) asutuste töötajatega.¹⁴ Selliste ekskursioonide peamiseks eesmärgiks oli näidata Nõukogude Liitu kui progressiivset ja tehnoloogiliselt arenenud riiki.¹⁵ Seejuures jäi välisvaluuta sissevool Eestisse aga väikeseks, sest üksikute delegatsioonide koosseisus siia saabunud Soome vasakaktivistid ning spetsialistide rühmad vahetasid vaid vähesel määral vabalt konverteeritavat valuutat (markasid) nõukogude rubladeks ning nende kulutused jäid kohapeal tagasihoidlikuks.¹⁶ Soome tavaturistide hulk, kellelt oleks võinud oodata kohapeal suuremat raha kulutamist, oli väike.¹⁷

¹¹ Mati Graf, *Kalevipoja kojutulek: 1978. aasta poliitilisest pööripäevast 1988. aasta Suveräänsusdeklaratsioonini* (Tallinn: Argo, 2008), 144.

¹² *Ibid.*

¹³ *Ibid.*, 149.

¹⁴ Vt lähemalt: Pagel, "Finnische Touristen entdecken", 219.

¹⁵ Gorsuch, *All this is your world*, 89.

¹⁶ Vt nt ERA, f. R-2206, n. 1, s. 23, l. 17.

¹⁷ Pagel, "Finnische Touristen entdecken", 220.

1963. aastal külastas Nõukogude Liitu kokku 168 088 välituristi (neist 76 362 kapitalistlikest riikidest) ning kõige populaarsemad linnad turistide hulgas olid Moskva (118 247 turisti), Leningrad (82 721), Kiiev (36 721), Odessa (30 133), Sotši (29 128), Jalta (24 060), Minsk (15 402), Suhhumi (13 155), Batumi (8270), Lvov (7565), Harkov (6039), Tbilisi (4464), Volgograd (2489) ja Samarkand (987). Tallinn ei mahtunud tollal enimkülastatud Nõukogude linnade hulka.¹⁸

Tabel 1. Soome turistide osakaal aastatel 1965–80 Eestit külastanud välituristide hulgas¹⁹

Aasta	Välituriste kokku	Soomest	Ülejäänud riikidest	Soomlaste osakaal %
1965	9 932	8 894	1 038	89,6
1966	16 528	14 290	2 238	86,5
1967	17 468	15 333	2 135	87,8
1968	12 928	8 753	4 135	67,7
1969	24 209	14 675	9 534	60,6
1970	28 357	17 680	10 677	62,4
1971	33 946	20 023	13 923	58,9
1972	49 897	33 494	16 403	67,1
1973	57 600	32 800	24 800	56,9
1974	72 200	42 900	29 300	59,4
1975	94 400	53 400	41 000	56,6
1976	101 600	61 700	39 900	60,7
1977	102 600	56 700	45 900	55,3
1978	92 660	54 920	37 740	59,3
1979	92 100	59 000	33 100	64,1
1980	91 900	63 430	28 470	69,0

1965. aastal avatud Tallinna ja Helsingi vaheline otselaevavahendus²⁰ tõstis märgatavalt Soome turistide arvu Eestis. Kui laevaliini avamisega samal aastal külastas Tallinna kokku ligi 9000 Soome turisti, siis järgmiseks aastaks oli nende arv suurenenud juba 14 290 inimeseni. 1968. aastal vähenes reisijate hulk võrreldes eelneva aastaga enam kui 4500 inimese võrra. Tagasilangus oli paljuski põhjustatud Praha kevade sündmustest, millele

¹⁸ Pagel, "Finnische Touristen entdecken".

¹⁹ Tabeli koostamise alus: ERA, f. R-2288, n. 2, s. 71, l. 27–28; f. R-2288, n. 2, s. 65, l. 33; f. R-2288, n. 2, s. 55, l. 34–35; f. R-1, n. 5, s. 911, l. 80–81; f. R-1, n. 5, s. 936, l. 92–93; f. R-1, n. 5, s. 887, l. 25; f. R-1, n. 5, s. 864, l. 114; f. R-1, n. 5, s. 841, l. 254; f. R-1, n. 5, s. 817, l. 8.

²⁰ *Ibid*, 220–224.

Soome avalikkus (eriti noored) negatiivselt reageeris.²¹ Järgmisel aastal kasv taastus endisest suuremas mahu. Kõige rohkem soomlasi külastas Eesti NSV-d 1976., 1979. ja 1980. aastal (vt tabel 1). Enim kahanes Soome turistide arv lisaks eelpool mainitud Praha kevade sündmustele 1970. aastate teises pooles (1976–78). Viimane võis tuleneda asjaolust, et 1973. aastal alguse saanud globaalne majanduskriis (naftakriis) jõudis Soome 1975. aastal ning avaldas suurimat mõju majandusele eelkõige just aastatel 1976–78, kui tööstustoodangu väljalase oli nullilähedane ning valitsus pidi turu stimuleerimiseks 1977–78 kolm korda marka devalveerima. Soome majanduse kasv taastus aastatel 1978–79 endisest kiiremas tempos.²²

Eesti NSV väliturismi valitsuse juhataja märkis oma käskkirjas: “Kümne aasta jooksul [Inturisti Tallinna osakonna asutamisest 23.10.1959 kuni 23.10.1969 – autori täiendus] on osakonna töömaht ja tegevuse mõõdud võrratult kasvanud. Kõrvutades 1960. aastat käesoleva aastaga, on turistide arv Tallinnas paisunud kuukümne kordseks.”²³ 1972. aasta esimeses pooles käis kapitalistlike riikide turiste Moskvast 113 984, Leningradis 99 916, Tallinnas 14 075 ja Kiievis 12 369.²⁴ Tallinnast oli seega vahepeal saanud üks populaarsemaid väliturismi sihtkohti ja välituristide külastatavuselt kolmas Nõukogude linn. Sama trend jätkus 1970. aastate lõpuni.²⁵

²¹ Amir Weiner, “Déjà vu all over again: Prague Spring, Romanian Summer and Soviet Autumn on the Soviet Western frontier”, *Contemporary European History*, 2 (2006), 159–194 (174).

²² *The growing years of Finland's industrial production*, <http://www.stat.fi/tup/suomi90/toukokuu_en.html> (22.11.2014).

²³ ERA, f. R-2288, n. 1, s. 50, l. 56: ENSV väliturismi valitsuse juhataja Roman Nittimi käskkiri nr 45, 23.10.1969.

²⁴ ERA, f. R-2288, n. 2, s. 35, l. 39: Ülevaade välituristide külastatavusest liiduvabariikide ja linnade kaupa 1972. aasta esimesel poolaastal, 07.09.1972.

²⁵ ERA, f. R-2288, n. 2, s. 68, l. 4: ENSV väliturismi valitsus ENSV EKP KK-le, 28.01.1980.

Keskus-ääremaa finantssuhe

Soome turismifirmade²⁶ (Inturisti²⁷ lepingulised koostööpartnerid²⁸) reisibroneeringud käisid alati läbi Inturisti peakontori ning pakettreisid (tuurid) müüdi välja välisvaluuta eest Moskva korraldamisel,²⁹ misjärel edastati tsentraalselt kinnitatud tellimused täitmiseks liiduvabariikide turismiorganisatsioonidele. Reisigrupid said valida kolme teenindusklassi vahel, kuid kõik pakettreisid hõlmasid alati majutust hotellis, kolme korralist toitlustamist vastavalt valitud teenindusklassile, ekskursioone koos giid-tõlgi teenusega³⁰ ning transporti suunal sadam-hotell-sadam. Kohapeal puudus adekvaatne info selle kohta, mis hinnaga Moskva välismaistele turismifirmadele valuuta eest majutuskohi välja müüs.³¹ Summad tegevuskulude katteks (Tallinna Inturisti hotellide³² eelarved), välituristide majutamiseks ning tellimuste täitmiseks eraldas Moskva aga rublades.³³ Autori arvates oli antud finantseerimise skeemi puhul tegemist nõukogude korrale iseloomuliku kolonialismi ning ekspluateerimisega, kus liiduvabariigil tuli teenuseid osutada alla tegelikku turuhinda.

Inturisti Tallinna osakond ning Eesti NSV väliturismi valitsus ei omanud aasta algul sageli ülevaadet, kui palju reise oli keskusel plaanis välja müüa ja kui suureks võis kujuneda oodatavate väliskülastajate hulk liiduvabariigis. Ehkki broneeringute eest vastutav Inturisti Moskva peakontor informeeris reeglina Tallinna enne turismihooaja ametlikku algust

²⁶ 1969. aasta andmetel tõi Soome reisifirmadest Tallinnasse enim turiste Lomamatkat (5536 inimest), Kaleva (3222), Area (2796) ning Suomen matkatoimisto (2529) – ERA, f. R-1, n. 5, s. 817, l. 10: Roman Nittimi ülevaade ENSV ministrite nõukogule väliturismi valitsuse tegevusest 1969. aastal, 20.01.1970.

²⁷ Inturisti näol oli tegemist riikliku reisibürooga, mille Tallinna osakond loodi 1959. aastal. Pärast seda, kui turismi kiiremaks arendamiseks loodi 1966. aastal liidulisvabariikliku organina Eesti NSV ministrite nõukogu juurde väliturismi valitsus, viidi tema alluvusse ka Inturisti Tallinna osakond. ENSV väliturismi valitsus allus omakorda Moskvast paiknevale väliturismi peavalitsusele – ERA, f. R-2347, n. 3, s. 1068, l. 8: Väliturismist Eesti NSV-s (ENSV Teaduste Akadeemia majandusinstituudi aruanne aastast 1971), dateerimata.

²⁸ ERA, f. R-2288, n. 1, s. 76, l. 10: Inturisti infokiri merereiside ja kruusiide organiseerimise korraldamisest NSVL-i alates 1971. aasta turismisessioonist, 24.03.1971.

²⁹ Aare Mae (snd 1955) mälestused. Intervjuu läbi viidud 13.02.2014 Tallinnas (helifail autori valduses). Intervjueeritav töötas aastatel 1975–88 Inturistis soome keele suvegiidina.

³⁰ Kõrgeim oli poolluks klass, millele järgnesid esimene ja turisti klass. Poolluks klassi korral oli ette nähtud kogu päeva kestev ekskursioon, sealhulgas sõit või sõidud linnast välja; esimese ja turisti klassi puhul tagati päevas kaks linnaekskursiooni.

³¹ Sakari Nupponen, *Viru hotell ja tema aeg* (Tallinn: Eesti Ekspressi Kirjastus, 2007), 45.

³² Tallinna Inturistile allus kaks hotelli: 1963. aastal valminud hotell Tallinn ning 1972. aastal tegevusse antud hotell Viru.

³³ Aare Mae mälestused.

(milleks oli 1. mai) plaaniliste välituristide koguarvust, ei välistanud see probleemide tekkimist – esines juhtumeid, kus keskus edastas vigase info või jättis selle õigeaegselt üldse edastamata ning sadamas Soome reisigrupi saabumist ootavatel giididel tuli tühjade kätega hotelli naasta ja broneeringud tühistada.³⁴ Nii näiteks kirjutas Eesti NSV väliturismi valitsuse juhataja Roman Nittim oma Moskva ülemusele, et kohalik Inturist ei omanud aasta algul andmeid turistide plaanitava hulga kohta ning kui nendes küsimustes saabuski hiljemalt märtsis-aprillisel selgus, tuli töösse siiski teha korrekture ka pärast turismisessiooni algust.³⁵ Siinkohal pole välistatud võimalus, et info raskendatud liikumine keskuse ja liiduvabariigi turismiorganite vahel tulenes asjaolust, et Inturisti välisesindused ei edastanud reisijate andmeid õigeaegselt Moskvale.

Kui üldine olukord paranes 1960. aastate jooksul, siis esines jätkuvalt aeg-ajalt probleeme “plaaniväliste turistide” saabumisel – viimased kujutasid endast kas autoturiste³⁶ või Tallinna sadamasse saabunud välismaiseid kruisituriste³⁷, kes ööbisid laevas ning ei vajanud seetõttu viisat³⁸, kuid kellele Inturist pidi soovi korral pakkuma varem kokku lepitud linnaekskursiooni.³⁹ Plaani väliste turistide osalemine Tallinna linnaekskursioonidel aitas samuti täita Inturisti rahakotti vajaliku välisvaluutaga. Näiteks külastast 1972. aastal Tallinna 711 “plaanivälist” Soome kruisituristi.⁴⁰

³⁴ Aare Mae mälestused.

³⁵ ERA, f. R-2288, n. 1, s. 43, l. 9: Roman Nittim Inturisti juhatajale Viktor Boitšenkole, 26.1.1968. Sarnaste probleemidega pidi silmitsi seisma ka noorsooturismi organisatsiooni Sputnik Tallinna osakond. Selle juhataja kirjutas järgmisest vahejuhtumist: “7.–8. juunini k.a. Viibis Tallinnas “Sputniku” kaudu soome “Kirja-Mono” turismigrupp nr. 607-T. Igasuguse informatsiooni puudumise tõttu (grupp pole 1968. a. turistide liikumise graafikus), “Sputniku” esindajad grupil sadamas vastas ei olnud. Grupist kuulsime alles 8. juuni varahommikul, siis said küll kõik abinõud tarvitusele võetud turistide teenendamiseks, kuid selline ootamatu turistide saabumine Tallinna muudab raskeks ning praktiliselt võimatuks turistide vastuvõtu.” – ERA, f. R-2288, n. 1, s. 43, l. 36: Sputniku Tallinna osakonna direktor M. Halling Roman Nittimile, 12.06.1968.

³⁶ Nendeks olid sageli soomlased, kes tulid isikliku sõiduvahendiga üle Leningradi Tallinna.

³⁷ Tallinna sadam avati rahvusvahelistele kruisilaevadele 1968. aastal, samal aastal avati autoturistidele (individuaalturistidele) ka Leningradi-Narva-Tallinna autotee.

³⁸ Kehtiv kord sätestas tingimuse, et välismaalased võisid tulla laevaga Tallinna 48 tunniks viisavabalt tingimusel, et nad ööbivad laevas ja sõidavad tagasi sama laevaga. Taoline erand kehtis järgmistele Nõukogude Liidu sadamatele: Leningrad, Tallinn, Riia, Odessa, Jalta, Sotši, Suhhumi ja Batumi. – ERA, f. R-2288, n. 1, s. 76, l. 12; 14: Inturisti infokiri merereiside ja kruiside organiseerimise korraldamisest NSVL-i alates 1971. Aasta turismisessioonist, 24.03.1971.

³⁹ Aare Mae mälestused.

⁴⁰ ERA, f. R-2136, n. 1, s. 161, l. 137: Tallinna Inturisti 1972. aasta majandusaasta aruanne, 15.02.1973.

Olemasolevatel andmetel teenis Moskva Inturisti peakontor lõviosa oma aastasest valuutatulust Eesti NSV-s pakettreiside müügist Tallinnasse, millele järgnes Inturisti Tallinna osakonna poolt täiendavate teenuste pakumine (vt tabel 2).

Tabel 2. Pakettreiside eest teenitud valuutatulu Inturisti liinis (valuutarublates)⁴¹

Aasta	Moskva poolt müüdud pakettreisid Eestisse	Inturisti Tallinna osakonna tulu täiendavate teenuste müügit	sellest müükbaarides ja restoranides
1966	250 000	23 941	20 941
1967	321 600	24 008	22 004
1968	215 000	21 600	11 200
1969	253 200	37 900	25 300
1970	465 700	53 700	31 400
1971	575 400	62 500	33 800
1972	878 200	86 800	39 900
1973	1 008 100	92 399	49 508
1974	1 390 900	139 057	92 383
1975	N/A	212 791	132 331
1976	N/A	319 274	223 805
1977	N/A	341 687	237 902
1978	2 785 177	392 523	263 752
1979	1 290 238	432 762	302 221
1980	N/A	499 836	331 968

Moskva poolt väliturismifirmadele müüdud pakettreiside toitlustuse raames püüti lähtuvalt keskuse suunistest suurendada kohaliku toodangu ja tooraine osakaalu sisse ostetavate kaupade ees, kuna see suurendas kodumaiste või üleliiduliste produktide turustamist välisvaluutas. Nii näiteks jäi perioodil 1974–80 omatoodangu realiseerimine üldtoitlustuse mahus hinnanguliselt 57–60 protsendi vahemikku.⁴² Pakutav toit tundus

⁴¹ Tabeli koostamise alus: ERA, f. R-2288, n. 1, s. 5, l. 4; f. R-2288, n. 2, s. 19, l. 32; f. R-1, n. 5, s. 817, l. 55–56; ERA, f. R-1, n. 5, s. 887, l. 25; 37–38; f. R-1, n. 5, s. 864, l. 119; f. R-1, n. 5, s. 841, l. 260; f. R-2136, n. 1, s. 177, l. 55; f. R-2136, n. 1, s. 197, l. 64; f. R-2136, n. 1, s. 215, l. 86; f. R-2136, n. 1, s. 231, l. 43; f. R-2136, n. 1, s. 253, l. 86; f. R-2136, n. 1, s. 272, l. 68; f. R-2136, n. 1, s. 293, l. 59; f. R-2136, n. 1, s. 314, l. 60; f. R-2288, n. 2, s. 46, l. 6; f. R-2288, n. 2, s. 25, l. 25; f. R-2288, n. 2, s. 39, l. 12; f. R-2288, n. 2, s. 43, l. 22; f. R-2288, n. 2, s. 64, l. 8; f. R-2288, n. 2, s. 68, l. 5; f. R-1, n. 5, s. 776, l. 38.

⁴² ERA, f. R-2136, n. 1, s. 198, l. 14; Tallinna Inturisti kulude-tulude arvestus 1974. aastal, 13.01.1975; f. R-2136, n. 1, s. 216, l. 19; Hotell "Viru" kulude-tulude arvestus 1975. aastal, 15.01.1976; f. R-2136, n. 1, s. 217, l. 21; Hotell "Tallinn" kulude-tulude arvestus 1975. aastal,

soomlastele sageli rasvane ja soolane (selle üle kurtsid reeglina just naised⁴³), kuid tegemist oli siiski parimaga, mida nendes oludes saada oli.⁴⁴ Moskva määras siinse Inturisti ja temale alluvate hotellide eelarved, mille raames tegutseti.⁴⁵ Neid analüüsid joonistub välja muster, kus Moskva suurendas aasta-aastalt Inturisti Tallinna osakonna eelarvet (absoluutarvudes), millega kaasnes paralleelselt suurema kasumi ootus.⁴⁶ Täiendavate (ettenägematute) ning suuremahulisemate investeeringute tarvis tuli Moskvale aga esitada eraldi plaan eelarveliste kulude suurendamiseks.⁴⁷ Erandiks oli Eesti NSV väliturismi valitsus, kelle rahalised vahendid tulid vabariiklikust eelarvest ning kinnitati siinse ministrite nõukogu poolt. Pärast väliturismi peavalitsuse valuutaplaani kinnitamist määras Moskva liiduva bariikide väliturismi valitsuste valuutaplaanid.⁴⁸

Täiendavate teenuste alla paigutus kõik see, mis ei kuulunud broneeringu teinud turismigruppide pakettreiside koosseisu või mille tellisid plaaniväliselt saabunud kruisi- ja autoturistid.⁴⁹ Inturisti poolt pakutavad täiendavad teenused hõlmasid näiteks juurde ostetud individuaalseid väljasõite⁵⁰ ja linnaekskursioone; läbisõidudokumentide vormistamist (sh reisi pikendamine), autotranspordi teenuseid⁵¹, täiendavat müüki baarides ja restoranides; muuseumite ja kultuuriürituste sissepääse ning varietee pileteid; teenuseid hotellis (toa broneerimine, pagasiteenus, numbri-

20.01.1976; f. R-2136, n. 1, s. 233, l. 71: Hotell "Tallinn" kulude-tulude arvestus 1976. aastal, 28.01.1977; f. R-2136, n. 1, s. 253, l. 12: Tallinna Inturisti kulude-tulude arvestus 1977. aastal, 28.01.1978; f. R-2136, n. 1, s. 272, l. 17: Tallinna Inturisti kulude-tulude arvestus 1978. aastal, 26.01.1979; f. R-2136, n. 1, s. 293, l. 13: Tallinna Inturisti kulude-tulude arvestus 1979. aastal, 25.01.1980; f. R-2136, n. 1, s. 314, l. 15: Tallinna Inturisti kulude-tulude arvestus 1980. aastal, 23.01.1981.

⁴³ Aare Mae mälestused.

⁴⁴ Nupponen, *Viru hotell*, 94.

⁴⁵ *Ibid.*, 45.

⁴⁶ ERA, f. R-2136, n. 1, s. 162, l. 7; f. R-2136, n. 1, s. 163, l. 9; f. R-2136, n. 1, s. 178, l. 15; f. R-2136, n. 1, s. 179, l. 9; f. R-2136, n. 1, s. 199, l. 7; f. R-2136, n. 1, s. 198, l. 14; f. R-2136, n. 1, s. 216, l. 19; f. R-2136, n. 1, s. 217, l. 21; f. R-2136, n. 1, s. 232, l. 22; f. R-2136, n. 1, s. 254, l. 10; f. R-2136, n. 1, s. 255, l. 15; f. R-2136, n. 1, s. 273, l. 31; f. R-2136, n. 1, s. 274, l. 14; f. R-2136, n. 1, s. 294, l. 6; f. R-2136, n. 1, s. 295, l. 7; f. R-2136, n. 1, s. 315, l. 6; f. R-2136, n. 1, s. 316, l. 9.

⁴⁷ Nupponen, *Viru hotell*, 45.

⁴⁸ ERA, f. R-2288, n. 2, s. 25, l. 25: Sergei Nikitin Roman Nittimile, 29.04.1969.

⁴⁹ Shawn Salmon, "Marketing socialism: Inturist in the late 1950s and early 1960s", *Turizm: the Russian and East European tourist under capitalism and socialism*, ed. by Anne E. Gorsuch (Ithaca: Cornell University Press, 2006), 195.

⁵⁰ Väljasõidud Tartusse, Pärnusse või Viljandisse kuulusid alati täiendavate teenuste alla. – ERA, f. R-2288, n. 1, s. 5, l. 29: Inturisti Skandinaavia ja Soome osakonna juhataja K. Šibajev E. Liimile, 20.12.1966.

⁵¹ Sõiduki üürimine koos juhiga või juhita sõiduks Tallinnas või Tallinnast välja. Viimasel juhul oli vajalik eelnev Inturisti luba.

toa vahetamine kõrgema järgu toa vastu, kaugekõned, tõlketeenus, sauna kasutamine hotellis).⁵² Olemasolevate arhiivandmete alusel ajavahemikus 1966–80 teenis Inturisti Tallinna osakond välituristidele osutatud täiendavate teenuste pealt kokku 2 740 778 valuutarubla. Täiendavate teenuste hulgas moodustas aastatel 1966–80 enamiku müük Inturisti hotellide baarides ja restoranides: 66 protsenti kogukäibest ehk 1 818 415 valuutarubla. Viimasest omakorda moodustas 1970. aastate teisel poolel üle 80 protsendi alkohoolsete jookide turustamine (vt tabel 2).⁵³

1964. aastal välja antud käskkirjas nõuti, et alates 1965. aasta turismisessiooni algusest oleks kõik Inturisti hotelli valuutabaarid varustatud kõrgekvaliteedilise alkoholiga, millest osad margid tuli välismaalt tellida. Lisaks joovastavatele jookidele tuli pakkuda kodumaist päritolu suupisteid, maiustusi, kohvi, kokteile ja teisi tooteid, kuna see tõstis baaride majanduslikku efektiivsust täiendava valuuta hankimise teel. Baarides sai kaupu osta ainult välisvaluutas ning sularaha eest – pakettreiside raames antud toidukuponge baarmenid maksevahendina ei aktsepteerinud. Vahetusraha anti välismaalastele sageli tagasi aga nõukogude rublades, kuna valuutat polnud.⁵⁴ Taoliste eksklusiivsete valuutabaaride eesmärgiks oli ligi meelitada esmajoonel lääne turiste, kuna vaid sellelt segmendilt sai välisvaluutat teenida.⁵⁵ Ühe kõrge Inturisti ametniku arvates polnud sotsialismimaadest pärit turistid lihtsalt kasumlikud,⁵⁶ kuna ka Ida-Euroopa rahvademokraatlike vabariikide vääringutel puudus maailmaturul reaalne ostujõud.

Tallinnas avati esimene Inturisti valuutabaar hotellis Tallinn, alates 1968. aastast teenindas suviti välismaalasi valuuta eest ka populaarne Mündi baar, mis ei kuulunud aga Inturisti bilanssi, vaid allus Tallinna

⁵² Vt nt: ERA, f. R-2136, n. 1, s. 161, l. 132: Välisvaluuta hankimine turistidele osutatud täiendavate teenuste eest 1972. aastal, 23.01.1973; ERA, f. R-2136, n. 1, s. 199, l. 39: Välisvaluuta hankimine turistidele osutatud täiendavate teenuste eest 1974. aastal, 28.01.1975.

⁵³ ERA, f. R-2136, n. 1, s. 215, l. 88: Inturisti Tallinna osakonna 1975. aasta majandusaasta aruanne; f. R-2136, n. 1, s. 231, l. 44: Inturisti Tallinna osakonna 1976. aasta majandusaasta aruanne; f. R-2136, n. 1, s. 253, l. 87: Inturisti Tallinna osakonna 1977. aasta majandusaasta aruanne; f. R-2136, n. 1, s. 272, l. 68: Inturisti Tallinna osakonna 1978. aasta majandusaasta aruanne, 26.01.1979; f. R-2136, n. 1, s. 293, l. 60: Inturisti Tallinna osakonna 1979. aasta majandusaasta aruanne, 23.01.1980; f. R-2136, n. 1, s. 314, l. 61: Inturisti Tallinna osakonna 1980. aasta majandusaasta aruanne, 23.01.1981.

⁵⁴ Salmon, "Marketing socialism", 201–202; ERA, f. R-2288, n. 2, s. 11, l. 17–18: Inturisti juhataja käskkirj nr 10, 02.02.1966.

⁵⁵ Salmon, "Marketing socialism", 193.

⁵⁶ *Ibid.*, 198.

linna täitevkomiteele. Inturisti teine valuutabaar loodi Viru hotelli.⁵⁷ Viru hotelli baaris pikalt töötanud Galina Tille on meenutanud, et pärast Viru valmimist [1972. aastal] avastati, et midagi olulist on puudu – hotelli ei projekteeritud algselt mitte ühtegi baari. Viga parandati ning toonasesse ajalehtede lugemiskohta loodi valuutabaar koos juuksurialongiga.⁵⁸

Välismaistest joogibrändidest olid Inturisti Tallinna valuutabaarides esindatud konjakid Napoleon ja Remy Martin; viskid Powers, Black and White, Johnny Walker, Ballantines, White Horse ja VAT 69; liköörid Grand Marnier ja Cherry Heering; rumm Jamaica ning džinnid Gordon, Beefeater ja Silverton. Kangetest napsidest müüdi enim likööre, rummi ja viskit.⁵⁹ Suurima alkoholi läbimüügiga kuud olid juuni-august ehk turismisessiooni kõrgeaeg.⁶⁰ G. Tille meenutab: “Seitsmekümnendatel aastatel olid valuutabaari põhiklientideks Soome turismigrupid. Kui Soomest laev saabus, oli teenistust. Pärast laeva lahkumist võis baari kinni panna.”⁶¹

Inturisti valuutabaaride majandamine toimus lihtsa skeemi alusel: valuuta eest soetatud importkaubad tuli välismaalastele vaheltkasuga maha müüa, täitmaks Moskva poolt hotellidele kehtestatud alkoholimüügi aastaplaani. Väliturismi peavalitsuse nõutud valuutatulude suurendamiseks hakati valuutabaarides turustama ka kodumaist toodangut⁶², sh viina, šampust, tubakatooteid ning kohalikust toorainest valmistatud külmi ja kuumi suppeid. Valuutatulu suurendamise maksimeerimiseks olid kõik joogid müügis tsentraliseeritud hindadega: nii näiteks maksid Prantsuse konjakid ja Armeenia brändid ühepalju ning ka kõik liköörid olid ühe hinnaga.⁶³

Kodumaisest toodangust müüdi aastatel 1972–80 kõige enam viina ja snäkke, vähem populaarseteks osutusid nõukogude šampus ning sigaretid.⁶⁴ Inturisti Tallinna osakonnal oli kohustus informeerida Moskvat

⁵⁷ ERA, f. R-2136, n. 1, s. 293, l. 42: Inturisti Tallinna osakonna 1979. aasta majandusaasta aruanne, 23.01.1980.

⁵⁸ Kaire Kenk, “Hotellid ei müünud tube, vaid voodikohti”, *Õhtuleht*, 27.05.2005.

⁵⁹ ERA, f. R-2136, n. 1, s. 177, l. 53: Inturisti Tallinna osakonna 1973. aasta majandusaasta aruanne, 01.02.1974.

⁶⁰ Vt nt: ERA, f. R-2136, n. 1, s. 233, l. 76: Andmed valuuta teenimisest Tallinna hotellis 1976. aasta arvestuses, 28.01.1977.

⁶¹ Kenk, *Hotellid ei müünud tube, vaid voodikohti*.

⁶² ERA, f. R-2288, n. 2, s. 46, l. 7: Väliturismi peavalitsuse ametniku P. Guskovi käskkiri nr 54/1132 Inturisti osakondade ja hotellide juhtidele, 14.04.1975.

⁶³ Kenk, *Hotellid ei müünud tube, vaid voodikohti*.

⁶⁴ ERA, f. R-2136, n. 1, s. 161, l. 135: Tallinna Inturisti 1972. aasta majandusaasta aruanne, 23.01.1973; f. R-2136, n. 1, s. 177, l. 57: Tallinna Inturisti 1973. aasta majandusaasta aruanne, 01.02.1974; f. R-2136, n. 1, s. 197, l. 66: Inturisti Tallinna osakonna 1974. aasta majandusaasta aruanne; f. R-2136, n. 1, s. 215, l. 88: Inturisti Tallinna osakonna 1975. aasta majandusaasta aruanne; f. R-2136, n. 1, s. 231, l. 44: Inturisti Tallinna osakonna 1976. aasta majandusaasta

iga kuu 5. kuupäevaks täiendavate valuutatulude laekumise seisust. Vahel suutis Moskva ENSV turismiametnikke suurenenud normidega valuutaplaani täitmise osas ootamatult üllatada. Nii näiteks nägi Kreml 1969. aastaks Eestile ette teenida turismiaasta lõpuks täiendavate teenuste müügi pealt kokku 30 000 valuutarubla, kuid selline number tuli Tallinnale üllatusena, sest varem oli see summa olnud 25 000 ning vastav number oli võetud ka Inturisti Tallinna osakonna 1969. aasta tegevusplaani aluseks. Välisturismi valitsuse juhataja Roman Nittim kirjutas käsitsi Moskvast saabunud käskkirjale: “Kas tuleme toime lisateenuste 30 tuhandega, sm Sööt?!!⁶⁵ On ettepanekuid?”⁶⁶

Täiendavate teenuste tarbimine kasvas koos välisturistide arvu suurenemisega Eesti NSV-s. Väikesele, kuid stabiilsele kasvule järgnes käibe langus 1968. aastal. Järgmisel aastal kasv taastus ning esile tõusevad aastad 1974–76, mil turistide arvu tõus oli eriti märkimisväärne. Viimane tulenes Viru hotelli avamisest 1972. ning Tallinn-Helsingi vahelise laevaühenduse muutmisest aastaringseks 1975. aastal.⁶⁷

1960. aastate teises pooles sätestati Nõukogude Liidu ministrite nõukogu otsusega kord, mille alusel hakkas Moskva 10 protsendi ulatuses välisturistide vastuvõtu ja teenindamise eest saadud valuutatuludest eraldama liiduvabariikide Inturisti organisatsioonidele. Valuutaeraldist tohtis kasutada ainult nende välismaiste kaupade, materjalide ning sisustuse hankimiseks, mida kodumaine tööstus ei tootnud, ning soetatud vahendeid tuli kasutada hotellide, restoranide ja muude turismibaaside sisustamiseks ning kaasajastamiseks⁶⁸ (läänelikumaks muutmisel). Tegemist oli seega sihtotstarbelise rahastamise vahendiga, mida ei tohtinud kasutada muude kulude katteks ega teisteks investeeringuteks. Kui selle nõude vastu eksiti või esines sagedasi turistidepoolseid kaebusi teeninduskvaliteedi osas, võis välisturismi peavalitsus nõuda eraldise vähendamist või peatada selle väljamaksmine liiduvabariigi välisturismi asutusele. Valuutaeraldis

aruanne; f. R-2136, n. 1, s. 253, l. 87: Inturisti Tallinna osakonna 1977. aasta majandusaasta aruanne; f. R-2136, n. 1, s. 272, l. 68: Inturisti Tallinna osakonna 1978. aasta majandusaasta aruanne, 26.01.1979; f. R-2136, n. 1, s. 293, l. 60: Inturisti Tallinna osakonna 1979. aasta majandusaasta aruanne, 23.01.1980; f. R-2136, n. 1, s. 314, l. 61: Inturisti Tallinna osakonna 1980. aasta majandusaasta aruanne, 23.01.1981.

⁶⁵ Olav Sööt oli Inturisti Tallinna osakonna juhataja.

⁶⁶ ERA, f. R-2288, n. 2, s. 25, l. 5: Vladimir Ankudinov Roman Nittimile, 27.01.1969, Roman Nittimi käsikirjaline märkus on dokumendil dateeritud kuupäevaga 03.02.1969.

⁶⁷ ERA, f. R-2288, n. 2, s. 51, l. 7: Roman Nittimi ülevaade ENSV ministrite nõukogule välisturismi valitsuse tegevusest 1975. aastal, 17.02.1976.

⁶⁸ ERA, f. R-2288, n. 2, s. 24, l. 6: NSVL-i ministrite nõukogu korraldus nr 2421-RS, 09.12.1968.

kanti liiduvabariigi valuuta arveldusarvele Nõukogude Liidu väliskaubanduspangas.⁶⁹ Enne ülekannet teavitas Moskva liiduvabariiki sellest, kui palju eelmisel aastal erinevate teenuste (pakettreisid, täiendavad teenused kohapeal) müügi pealt välisvaluutat kokku teeniti ja kui suureks kujuneb rahalises vääringus lõppsummalt arvestatav 10 protsendi määr. Liiduvabariigile eraldatava valuuta-protsendi õigsust oli raske kontrollida, sest kohalikel võimudel puudus usaldusväärne ülevaade sellest, kui kallilt Moskva Inturisti keskkontor välisfirmadele pakettreise välja müüs. Tallinna ja Moskva algandmed lahknesid teineteisest. Nii näiteks kirjutas Roman Nittim käsitsi Moskvast saabunud teavitusele määratava valuutaeraldise suuruse kohta 1968. aastal osutatud teenuste eest järgmise kommentaari: “Sm. Liim, Villak.⁷⁰ Palun püüdke jälile jõuda, kust need arvud on tulnud? Meie aruanne näitab hoopis teisi numbreid. Palun mulle võimalikult peatselt teatada tulemustest.”⁷¹ Villak kirjutas Nittimile vastuseks: “Helistage palun Moskvasse sm Menšovole ja küsige, kust on pärit need andmed.”⁷² Võib oletada, et Moskva käsutuses olevate andmete alusel eraldati kohapeale soovitud väiksem summa – väliturismi valitsuse juhataja asetäitja Martin Pöder nentis keskusest saabunud finantsandmeid silmas pidades: “Milline iroonia! Näis, mis saab tuleval aastal.”⁷³

Tallinnale antav valuutaeraldis sisaldas erinevate välisriikide vääringuid (vabalt konverteeritav valuuta) ning nende osakaal sõltus sellest, kui palju mingi riigi raha eelneval aastal turistidele suunatud teenuste müügit teeniti ning piiril Nõukogude rubladeks vahetati. Kuna Tallinna külastasid enamasti Soome turistid, siis domineerisid siinse Inturisti eraldises Soome margad: 1977. aasta esimese poolaasta lõpuks oli välisvaluutat kokku teenitud 149 602 valuutarubla väärtuses, neist Soome marku 119 953 valuutarubla väärtuses.⁷⁴

Valuutaeraldise koosseisus anti üle ka Ida-Euroopa sotsialistlike rahvademokraatlike vabariikide vääringuid⁷⁵ – ühelt poolt külastas Eestit igal aastal küll arvestatav hulk Ida-Euroopa turiste, millega võib seletada sotsialismileeri maade vääringute kajastumist valuutaeraldise koosseisus; kuid

⁶⁹ ERA, f. R-1, n. 11, s. 814, l. 6: Vladimir Ankudinov ENSV ministrite nõukogule, 10.04.1969.

⁷⁰ Tegemist oli Eesti NSV väliturismi valitsuse juhataja kahe asetäitjaga.

⁷¹ ERA, f. R-2288, n. 2, s. 25, l. 25: Sergei Nikitin Roman Nittimile, 29.04.1969.

⁷² *Ibid.*

⁷³ ERA, f. R-2288, n. 2, s. 54, l. 2: Käsikirjaline märkus, 13.05.1977.

⁷⁴ ERA, f. R-2136, n. 1, s. 256, l. 99: Tallinna Inturisti asejuhtaja P. Keskküla Roman Nittimile, 05.08.1977.

⁷⁵ Vt nt ERA, f. R-2288, n. 2, s. 59, l. 27.

teiselt poolt oli nende riikide raha maailmamajanduse kontekstis sarnaselt rublale rahvusvahelise maksevahendina väärtusetu. Siinkohal tekib õigus-
tatud küsimus, kas Moskva püüdis sihiteadlikult “lahjendada” valuutaeral-
dise väärtust, andes “kõva” valuuta kõrval ka sotsialismimaade vääringuid
ning kumuleerides suurema osa kapitalistlike riikide vääringust endale?
Olemasolevad arhiivimaterjalid sellele küsimusele paraku vastust ei anna.

Viru hotelli olulisus

Terves Nõukogude Liidu osutus turismi arendamisel suurimaks problee-
miks hotellide nappus ning nende aeglane valmimine – Inturisti majutus-
asutusi ehitati keskmiselt 8–10 aastat. Majutuskohtade puudus jättis riigi
ilma arvestatavast hulgast välisvaluutat.⁷⁶

1972. aastal avatud Inturisti Viru hotell oli Tallinna kõige moodsam
ja mugavam majutusasutus. 1963. aastal valminud ja Inturisti alluvusse
antud hotell Tallinn⁷⁷ oli 1970. aastateks juba vananenud, vajas remonti
ega suutnud turismihooaja kõrgperioodil kõiki välituriste ära majutada.
Viru hotelli kiire valmimine (ehitus kestis 3 aastat) ning soodne ehitus-
maksumus kiirendas Eesti valuutalaekumisi väliturismilt, andes sellega
olulise eelise teiste liiduvabariikide ees.

Võrreldes alates 1972. aastast valuutakäivete poolest Virut hotell Tallin-
naga, tõuseb esimene selgelt esile. Nii näiteks teenis 1975. aastal Viru täiend-
davate teenuste müügist 191 900 valuutarubla ehk 90,2 protsenti nende kahe
Inturisti hotelli kogutulust. 1976. ja 1977. aastal oli vastav näitaja 91,9 ning
1979. aastal juba 94,5 protsenti.⁷⁸ Viru oluliseks eeliseks hotell Tallinna ees
oli oma autopargi olemasolu. Viimane andis võimaluse suurendada valuut-
akäibeid täiendava transporditeenuse müümisel välituristidele (näiteks
sõitudeks Viljandisse, Pärnusse või Tartusse⁷⁹). 1974. aasta majandusaasta

⁷⁶ ERA, f. R-2288, n. 1, s. 115, l. 15: Väliturismi peavalitsuse juures asuva nõukogu
sõnastatud ülesanded väliturismi materiaal-tehnilise baasi arendamiseks NSVL-s,
28.01.1975.

⁷⁷ Robert Nerman, Külliki Kaplinski, *Tallinna kommunaalmajandus 1940–2011* (Tallinn:
Tallinna Kommunaalamet, 2012), 205.

⁷⁸ ERA, f. R-2136, n. 1, s. 232, l. 16; 77–78: Hotell Viru 1976. aasta majandusaasta aruanne,
20.01.1977.

⁷⁹ 1960. aastate teisest poolest alates võisid välituristid külastada Tallinna kõrval ka
Viljandit, Pärnut ning Tartut ja üürida soovi korral sõiduks sihtkohta Inturisti auto
või väikebuss (vajadusel koos juhiga) või osaleda grupiviisilisel bussireisil. Nii näiteks
maksis 1971. aastal sõit Inturisti Volgaga Tartusse 240 marka või 54 dollarit, vt lähemalt
ERA, f. R-2288, n. 1, s. 83: Inturisti Tartu linna reklaamvoldik, 1971.

lõpu seisuga kuulus Viru autopargi koosseisu 11 sõiduauto, 3 autobussi ning 8 veoauto.⁸⁰

Suur läbimüük Virus näitab, et pärast avamist 1972. aastal röövis Inturisti uus majutusasutus hotell Tallinnalt kiiresti nii külastajad kui ka senise valuutatulu, lõhkudes ära viimase monopoolse seisundi välisturistide teenindamisel – juba avamise järgselt halvenesid hotell Tallinna majandusnäitajad, vähenes toitlustamine ning välisvaluuta eest importõlle müük.⁸¹ Pärast Viru avamist tekkis Tallinnasse juurde 1043 uut hotellikohta, mis Tallinna Inturisti osakonna hinnangul likvideeris majutuskohdade nappuse turismi kõrghooajal ning rahuldas täielikult Eesti NSV vajadused selles osas.⁸²

Viru hotelli ja selle võimalusi tutvustavas reklaam-voldikus tõsteti majutusasutuse uudsust (läänelikkust) igati esile: “Eksida on võimatu – 70 meetri kõrgune, sihvakas, pruun-valge vertikaal paistab Tallinna saabujaile juba kaugelt silma, tulgu ta siis õhu-, vee- või maanteed mööda. Saagem tuttavaks: hotell “Viru”, meie linna ja kogu vabariigi suurim võõrastemaja. Hotell “Viru” sai teoks kahe naabri – Soome ja Nõukogude Liidu koostöö tulemusena. Veidi väsinud keskaja muljeteterohkusest, ootab Teid taas mugav numbrituba konditsioneeritud õhu, põhjamaiselt rahulike värvide, mugavate sängide, pehmete vaipkatete ja nägusa mööbliga. Puhakem siis. Ent olete Te kuulnud, et kõige kiiremini taastub reipus saunas? Ei ole. Sel juhul peate seda kindlasti proovima. Meie majas on neli sauna mõnusa leili, basseinate ja puhketubadega. Head leili!”⁸³

Viru avamiseta oleks väliturismi areng Eestis kiiresti kängunud, kuna hotell Tallinn ei tulnud juba pikemat aega toime väliskülaliste ühe kasvava hulga majutamisega turismi kõrgperioodil juunist-augustini. Kuni 1972. aastani tuli “Tallinna” kahekohalistesse tubadesse majutada suveperiooditi kolm inimest⁸⁴ (lisavoodi) ning Inturisti Tallinna osakond sõlmis teenuslepingud Tallinna linna kommunaal-hotellidega Palace ning Kungla nende isikute majutamiseks, kellele ei jätkunud ka “Tallinnas” kohti.⁸⁵

⁸⁰ ERA, R-2136-1-215, l. 78: Tallinna Inturisti 1975. aasta majandusaasta aruanne, 28.01.1976; ERA, f. R-2136, n.1, s. 197, l. 55. Ülevaade Tallinna Inturisti materiaalsest baasist, 28.01.1975.

⁸¹ ERA, f. R-2136, n. 1, s. 161, l. 56. Tallinna Inturisti 1972. aasta majandusaasta aruanne, 15.02.1973.

⁸² *Ibid.*, l. 112: Tallinna Inturisti 1972. aasta majandusaasta aruanne, 15.02.1973.

⁸³ ERA, f. R-2288, n. 1, s. 83: Hotell Viru reklaamvoldik aastast 1974.

⁸⁴ Sellise kokkuleppe sõlmis Moskva Inturisti kommertsvalitsus Soome turismifirmadega.

⁸⁵ ERA, f. R-2136, n. 1, s. 161, l. 120: Tallinna Inturisti 1972. aasta majandusaasta aruanne, 15.02.1973; f. R-2136, n. 1, s. 163, l. 51: Hotell “Tallinn” 1972. aasta majandusaasta aruanne, 19.01.1973; f. R-2288, n. 2, s. 10, l. 4: ENSV ministrite nõukogu korraldus nr 47-4, 24.01.1966.

Viru avamine suurendas tervikuna Inturisti hotellides ööbivate soomlaste arvu, kuna varasemalt majutuskohdade nappuse tõttu laeva pardal ööbima pidanud kruisituristid said endale nüüd soetada numbritoa Virus. Kui 1971. aastal majutati hotellides kokku kõigest 4002 soome turisti ehk viiendiku Soome turistide koguarvust, siis järgmisel aastal oli see arv juba 15 150 ehk 45,2 protsenti koguhulgast.⁸⁶ Paranenud majutusvõimalused soodustasid seega välituristide, sealhulgas soomlaste pikemat viibimist kohapeal, millega kaasnes Inturisti poolt pakutavate teenuste tarbimine ning väliturismilt laekuvate valuutatulude kasv.

Tootmiskoondis Eesti merelaevandus

Lisaks Inturisti Tallinna osakonnale, ja laiemalt ENSV väliturismi valitusele, teenisid ENSV haldusterritooriumil või sellega seoses Moskvale valuutatulu veel teisedki asutused. Üheks selliseks Nõukogude Liidu mere-laevastiku ministeeriumile alluv tootmiskoondis Eesti merelaevandus.

Eesti merelaevandus opereeris 1965. aastal sisse seatud Tallinna ja Helsingi vahelist laevühendust. Asutuse bilanssi oli arvatud esmalt liinil kurseeriv ja reisijaid vedav mootorlaev Vanemuine ning pärast 1967. aastat suurema mahutavusega ja mugavam alus Tallinn.⁸⁷ Vanemuine vedas maist oktoobrini 1966 edasi-tagasi suunal enam kui 28 300 reisijat. Seda oli rohkem kui esialgu planeeritud 12 000 turisti.⁸⁸ Reis Helsingist Tallinnasse kestis kolm ja pool tundi.⁸⁹

Ajavahemikus 1965–67 sõitsid Tallinna ja Helsingi vahet lisaks Vanemuisele kolm Soome reisilaeva (Wellamo, Ariadne ja Silja II), kuid 1967 peatas Soome regulaarse laevühenduse, kuna ettevõtmine polnud sealse laevakompaniile kasumlik.⁹⁰ Soome laevad vedasid nädalas kahe reisiga samapalju reisijaid, kui “Vanemuine” kokku viie reisiga;⁹¹

⁸⁶ ERA, f. R-1, n. 5, s. 887, l. 4: Roman Nittimi ülevaade ENSV ministrite nõukogule tööst välituristidega 1972. aastal, 5.01.1973.

⁸⁷ ERA, f. R-982, n. 11, s. 329, l. 73: Ülevaade Eesti merelaevanduse põhitegevusest 1967. aastal, 10.02.1968. Mootorlaeval Tallinn oli 6 üksikajutit, 18 kaheinimese kajutit ning 48 neljainimese kajutit. Laeva restoran suutis vastu võtta kuni 100 külalist – ERA, f. R-2288, n. 1, s. 25, l. 18: 1967. aasta reklaamvoldik “Kalevien Kaupunki”.

⁸⁸ ERA, f. R-982, n. 11, s. 249, l. 98: Eesti merelaevanduse ülevaade valituse tegevusest 1966. aasta üheksa kuu jooksul, dateerimata.

⁸⁹ ERA, f. R-2288, n. 1, s. 25: 1968. aasta reklaamvoldik “Kalevien Kaupunki – Tallinn soovib teid kaiki tervetulleksi”.

⁹⁰ Nupponen, *Viru hotell*, 10; ERA, f. R-982, n. 11, s. 329, l. 73: Ülevaade Eesti merelaevanduse põhitegevusest 1967. aastal, 10.02.1968.

⁹¹ ERA, f. R-2136, n. 1, s. 49, l. 138: Erik Liim Moskva Inturisti juhataja asetäitjale L. Hodorkovile, 14.10.1965.

Nii Vanemuine kui Tallinn olid Eesti merelaevanduse transpordilaevastiku kõige suurema mahutavusega alused.⁹² Alused olid kõige rohkem kasutuses väliturismi teenindamise kõrgperioodil juulist oktoobrini.⁹³ Mootorlaeva Tallinn pardal asus restoran ning baar-puhvet. 1970. aastal oli laevarestorani koosseisus ette nähtud 7 kokka, 6 ettekandjat, mitu puhvetipidajat ning sadamas asuva suveniirikioski kassiir.⁹⁴

Tabel 3. Nõukogude Liidu merelaevastiku ministeeriumi valuutatulu väliturismilt aastatel 1966–79 (valuutarubladest)⁹⁵

Aasta	Piletimüük	Teenused	Kokku
1966	120 000	89 900	209 900
1967	146 964	87 611	234 575
1968	127 000	70 300	197 300
1969	214 600	145 400	360 000
1970	250 000	169 000	419 000
1971	299 400	204 200	503 600
1972	363 100	266 100	629 200
1973	382 600	248 500	631 100
1974	373 300	519 300	892 600
1975	655 100	503 400	1 158 500
1976	894 900	687 600	1 582 500
1977	813 200	663 500	1 476 700
1978	954 500	668 900	1 623 400
1979	1 149 000	857 000	2 006 000

Moskva Inturisti peakontor müüs Soome reisifirmadele Tallinna-Helsingi liini laevapileteid (vajadusel koos kajutikohaga), kuid valuutatulud laekusid mitte Inturisti, vaid operaatori ehk Nõukogude Liidu merelaevastiku ministeeriumi arvele: ministeeriumil oli õigus ise kujundada hinnapoliitika

⁹² Vt nt ERA, f. R-982, n. 11, s. 759, l. 58: Eesti merelaevanduse transpordilaevastiku eksploatatsioon 1974. aastal, dateerimata.

⁹³ Nii näiteks oli "Tallinn" eksploatatsioonis 1970. aasta II kvartalis 61 päeva, III kvartalis 92 päeva ning IV 64 päeva – ERA, f. R-982, n. 11, s. 614, l. 33: Eesti merelaevanduse majandusosakonna ülem V. Uhovi ülevaade transpordi aluste varustamisest 1970. a. kvartalite kaupa, dateerimata.

⁹⁴ ERA, f. R-982, n. 11, s. 614, l. 98: Mootorlaev "Tallinn" laevarestorani isikkoosseis 1970. aasta navigatsiooniperioodiks, 29.12.1969.

⁹⁵ Tabeli koostamise alus: ERA, f. R-1, n. 5, s. 776, l. 38; f. R-1, n. 5, s. 817, l. 55–56; f. R-1, n. 5, s. 841, l. 260; f. R-1, n. 5, s. 864, l. 119; f. R-1, n. 5, s. 887, l. 37–38; f. R-1, n. 5, s. 911, l. 89; f. R-2288, n. 2, s. 19, l. 32; f. R-2288, n. 2, s. 51, l. 48; f. R-2288, n. 2, s. 55, l. 46; f. R-2288, n. 2, s. 65, l. 54; f. R-982, n. 11, s. 858, l. 14; f. R-982, n. 11, s. 888, l. 69.

ning määrata laevapiletite ja teenuste hinnad.⁹⁶ Piletimüügi kõrval pakuti Tallinna-Helsingi liinil sarnaselt Inturistile ka muid ehk täiendavaid teenuseid, mis hõlmasid müüki laeva restoranis ja baaris. Inturisti arvates olid laeval kehtivad hinnad liiga kõrged. Perioodil 1966–79 teenis merelaevastiku ministeerium Soome turistide teenindamiselt kokku 11 924 375 valuutarubla, millest üle poole (v.a aasta 1974) moodustas laevapiletite müük ning ülejäänud kaubandus restoranis ning baaris (kokku 5 180 711 valuutarubla).

Eesti merelaevanduse poolt aastatel 1966–79 teenuste müügi pealt teenitud üle viie miljoni valuutarubla ületas märgatavalt Inturisti Tallinna osakonna poolt samal perioodil täiendavate teenuste eest saadud valuutatulu (vahe 2 939 769 valuutarubla). Merelaevanduse valuutakäivet nii piletit müügil kui reisijatele teenuste osutamisel aitasid kasvatada järgmised tegurid:

- monopoli saavutamine 1967. aastaks Tallinna-Helsingi liinil reisijate veos ning Soome operaatori loobumine;
- Viru hotelli avamine ning laevaliini muutumine aastaringseks 1975. aastal;
- graafikuväliste tellimusreiside tegemine Eesti ja Soome vahel – nii näiteks teenindas mootorlaev Tallinn 1973. aastal Turu-Tallinn-Turu suunal 200 tšarter-reisijat ning Kotka-Turu suunal samuti 200 reisijat.⁹⁷ Järgmisel aastal teenindati nii Tallinna-Helsingi-Tallinna kui ka Tallinna-Kotka-Tallinna suunal 1000 reisijat;⁹⁸
- klienditeeninduse kvaliteedi tõstmine laeval ning reklaamitöö Soome sihtturul;⁹⁹
- kunstlikult kõrged piletihinnad – edasi-tagasi laevapilet Helsingist Tallinna (vahemaa 80 km) maksis 1968. aastal 47 marka, kuid pilet Vaasa ja Umeå (Rootsi) vahel (vahemaa 90 km) vaid 32 marka.¹⁰⁰

Kaudselt kasvas Eesti merelaevanduse käivet ka asjaolu, et juba 1960. aastatel pandi alus Soome massiturismile Nõukogude Liitu: kui 1950. aastatel

⁹⁶ ERA, f. R-2288, n. 2, s. 25, l. 4: Vladimir Ankudinov Roman Nittimile, 13.01.1969; ERA, f. R-2288, n. 2, s. 70, l. 46: Roman Nittim väliturismi peavalitsuse asejuhatajale I. Smirnovile, 21.10.1981.

⁹⁷ ERA, f. R-982, n. 11, s. 622, l. 32: Ülevaade Eesti merelaevanduse põhitegevusest 1970. aastal, dateerimata; f. R-982, n. 11, s. 736, l. 71: Eesti merelaevanduse ülema A. Anosovi ülevaade rahvusvahelisest reisijatevedudest 1973. aastal, dateerimata.

⁹⁸ ERA, f. R-982, n. 11, s. 759, l. 90: Toivo Ninnase ülevaade rahvusvahelistest reisijatevedudest 1974. aastal, 23.01.1975.

⁹⁹ ERA, f. R-982, n. 11, s. 525, l. 132: Eesti merelaevanduse 1969. aasta raamatupidamise ülevaade, dateerimata.

¹⁰⁰ ERA, f. R-2288, n. 2, s. 21, l. 31: R. Nittim J. Käbinile, 24.12.1968.

oli Soome turistide arv aastas umbes 2000–3000, siis 1960. aastate teiseks pooleks oli vastav näitaja tõusnud 50 000–60 000 inimeseni.¹⁰¹

Kuna Eesti merelaevanduse kaks valuutatulu allikat kolmest (reisijate-vedu ning teenuste müük, kolmas oli rahvusvahelised kaubaveod) olid seotud turistide teenindamisega,¹⁰² siis investeeris ministeerium läbi oma eelarve enim vahendeid just mootorlaeva tehnilisse korrashoidu, üldkulude katteks, sisustuse uuendamiseks ning müüdavate kaupade hankimiseks.¹⁰³

Valuutapoed

1964. aastal Nõukogude Liidu ministrite nõukogu esimehe ametikohale asunud Aleksei Kossõgini kehtestas nõude, mille järgi 50 protsenti turistidelt teenitavast välisvaluutast pidi laekuma suveniiride ja muude kaupade müügist ning turistide toitlustamisest.¹⁰⁴ Kaupu tuli esmajoones müüa 1961. aastal avatud Berjozka-nimelistes valuutapoodides.¹⁰⁵ Nõukogude Liidus oli tegemist kahte tüüpi Berjozka valuutapoodidega: ühed, mis allusid väliskaubanduse ministeeriumile¹⁰⁶ ning kus nõukogude kodanikud võisid sertifikaatide eest osta lääne kaupu ja ekspordiks mõeldud nõukogude tooteid (kõrgem kvaliteet kui tavapoodides müüdavatel analoogidel); ning teiseks, läbi üleliidulise kaubandusministeeriumi liiduvabariikide kaubandusministeeriumitele alluvad ja ainult välismaalastele suunatud valuutapoed, kus arveldati välisvaluutas ning kuhu Nõukogude kodanikel oli keelatud siseneda (valuuta omamine oli kuritegu). Välismaalaste valuutakauplustes oli veelgi laiem kaubavalik (toidu- ja joogikaubad, riided, suveniirid, elektroonika).¹⁰⁷

Vastavalt Eesti NSV ministrite nõukogu määrusele tuli Tallinnas 1. maiks 1965 avada välisvaluuta alusel töötav kauplus välismaalastele suveniiride, toidu, alkoholi ning tööstuskaupade müümiseks. Esimesele Turist

¹⁰¹ Auvo Kostiaainen, *Mass tourists, groups and delegates: travel from Finland to the Soviet Union from 1950 to 1980*, <<http://www.genealogia.fi/emi/art/article242e.htm>> (21.11.2014).

¹⁰² ERA, f. R-982, n. 11, s. 622, l. 32: Ülevaade Eesti merelaevanduse põhitegevusest 1970. aastal, dateerimata.

¹⁰³ ERA, f. R-982, n. 11, s. 858, l. 14: Ülevaade NSVL-i merelaevanduse ministeeriumile Eesti merelaevanduse kuludest ja tuludest lõpetatud välissõitude osas 1978. aastal, dateerimata.

¹⁰⁴ Salmon, "Marketing Socialism", 192.

¹⁰⁵ Anna Ivanova, "Moral'naya otsenka privilegii i ekonomicheskikh prestuplenii v sovetskom obshchestve: diskussiya o magazinakh "Berezka" v kontse 1980-kh godov", *Bulletin des Deutschen Historischen Instituts Moskau*, 6 (2012), 168–184 (168).

¹⁰⁶ Neid haldas ministeeriumi allasutus Vneshposõltorg.

¹⁰⁷ Loeber, *The second currency*.

kauplusele leiti sobivad ruumid Gagarini puiesteel (praegune Toompuiestee) hotell Tallinna naabruses asuva vabariikliku raamatukaubastu kaupluses.¹⁰⁸ Lisaks sellele avati Tallinna sadamas kiosk suveniiride müügiks ning meeneid sai soetada ka hotell Tallinna müügipunkti.¹⁰⁹

Pärast Viru hotelli avamist ning välituristide hulga suurenemist kerkis liiduvabariigi juhtkonnas EKP KK tasandil esile küsimus kaupluse Turist laiendamisest: "Seoses hotell "Viru" rivisse astumisega saab aga olukorda otsustavalt parandada ainult uue kaupluse avamisega kusagil Viru väljaku rajoonis; kauplusel peaks kindlasti olema salong heliplaatide ja -lintide nõuetekohaseks müügiks. Kaubandusministeeriumi poolt on otsustatud avada uus kauplus Narva maantee nr. 6 asuva juuksuritöökoja ruumes. Vana kauplus Gagarini puiesteel on otsustatud jätta tegutsema vanas vaimus. Meie arvates ei saa see olla küsimuse lõplik lahendus. Tallinn vajab hotelli "Viru" lähedal eeskujulikku, avarat valuutakauplust nõuetekohase sortimendi, pakkumise, kaubandusliku tehnika jms."¹¹⁰

Pärast Viru valmimist avati uued kauplused hotellis endas (müügikiosk) ning Narva maanteel. Suurima läbimüügiga oli Narva maanteel paiknev pood¹¹¹, väikseima käibega aga reisisadama müügipunkt¹¹². Seoses Tallinna-Helsingi vahelise aastaringse laevavahenduse avamisega hakkasid Turist kauplused välituriste teenindama esmaspäevast pühapäevani.¹¹³ Kauplusi juhtis vahetult Tallinna tööstuskaubastu, Eesti NSV kaubandusministeerium jälgis kaupluste valuutaplaanide täitmist, koostas aruandeid

¹⁰⁸ ERA, f. R-1, n. 5, s. 698, l. 116: Rein Ristlaan Arnold Greenile, 26.01.1965.

¹⁰⁹ ERA, f. R-2288, n. 1, s. 25, l. 6: Infovoldik "Hyvä neuvo tarpeen". "Berjozka" (e. k. kaseke) nime kandsid ainult Vene NFSV-i territooriumil asuvad kauplused, liiduvabariikides olid kasutusel teiste puude nimed (nt "Kaštan" Ukrainas jne), kuid Eesti NSV jäi erandiks, sest siinseid kauplusi hakati nimetama "Turistikts". Põhjus nime erisuse osas pole autorile teada, kuid eestlased olid selle üle uhked ja kippusid Soome turistide parandama, kui viimased Tallinnast "Berjozkat" leida soovisid. – Aare Mae mälestused.

¹¹⁰ ERA, f. R-2288, n. 2, s. 38, l. 5: EKP dokument väliturismi organiseerimisest ja selle parandamise abinõudest Eesti NSV-s, 16.05.1972.

¹¹¹ ERA, f. R-2288, n. 2, s. 49, l. 10: Väliturismi valitsuse juhataja asetäitja M. Pöder ENSV ministrite nõukogule, 18.08.1976

¹¹² Viimase üheks põhjuseks võis olla sadama reisijatevaksali halb ehituskvaliteet ning viletsad tingimused – hoone ehitati kiiruga 1965. aastal ning oli mõeldud esialgu ajutiseks kasutamiseks, kuid pärast mõningast renoveerimist 1969. aastal täiendavaid arendustöid hiljem enam ette ei võetud. – ERA, f. R-2288, n. 1, s. 92, l. 145: Roman Nittim NSVL-i väliturismi peavalitsusele, 28.11.1972.

¹¹³ ERA, f. R-1, n. 11, s. 1160, l. 1: ENSV kaubandusministri asetäitja A. Saarne ENSV ministrite nõukogu esimehe asetäitjale Vladimir Käole, 20.12.1976.

üleliidulisele kaubandusministeeriumile ning esitas viimasele tellimusi kaupade saamiseks ja täiendavate fondide eraldamiseks.¹¹⁴

Väliturismi valitsus märkis oma hinnangus Eesti NSV ministrite nõukogule: “Kaupade sortiment kaupluses “Turist” ning selle filiaalides välituristide nõudmisi üldjoontes rahuldab. Samal ajal võib aga nimetada rida esemeid, kus nõudmine tunduvalt ületab pakkumuse (villased rätikud, must kalamari, Põltsamaa veinid, puust seinanukud, samovarid, laste mänguasjad, tehase “Juvel” tooted jms). Suur nõudmine on Vene romansside ning mustlasmuusikaga heliplaatide järele.”¹¹⁵ Ehkki väliturismi valitsuse juhtkond nõudis poodide operatiivset kohaliku omatoodanguga varustamist, polnud see üldise defitsiidi tingimustes alati kerge ülesanne.¹¹⁶ Siiski peab mainima, et Turisti kauplused olid omatoodangu osas alkoholi ja maiustustega paremini varustatud kui hotellide Viru ja Tallinn valuutabaarid. Nii näiteks juhtis Eesti NSV rahandusministeeriumi poolt 1971. aastal hotell Tallinnas läbi viidud revisjon tähelepanu tõsiasjale, et samal ajal, kui majutusasutuse valuutabaaris on puudu Eesti NSV toodangust, saab seda osta hotellis paiknevast Turisti müügikioskist.¹¹⁷

Varustatuse erinev tase sõltus esmajoones kahest asjaolust. Esiteks varustas Inturisti valuutabaare importkaupade ja üleliidulise toodanguga Inturisti peamine varustuskontor Moskvast, mis aga ei välistanud puudujääke soovitud kauba tarnimisel.¹¹⁸ Defitsiit ähvardas Inturisti kõikide liiduvabariikide organisatsioone, mistõttu esitati kaubatellimusi mahus, mis ületasid tegelikke vajadusi ning läbimüügi näitajaid. Osade liiduvabariikide (põhjendamatult kõrgete) tellimuste täitmine viis selleni, et aasta lõpu seisuga pidid teised Inturisti üksused läbi ajama hoopis puudulike varudega, mis vähendas välituristidele pakutavate kaupade ja roogade valikut, kogust ja kvaliteeti ning tõi kaasa valuutatulude laekumise vähenemise.¹¹⁹ Vahel jälle saabus Moskvast kohapeale valuuta eest turistidele müümiseks kaupu, mis olid aegunud (närimiskumm, kalamari) või mida

¹¹⁴ ERA, f. R-1, n. 11, s. 1160, l. 17: Protokoll kauplus “Turist” töö juhtimise korraldamisest, 08.09.1977.

¹¹⁵ ERA, f. R-2288, n. 2, s. 49, l. 10: Väliturismi valitsuse juhataja asetäitja M. Pöder ENSV ministrite nõukogule, 18.08.1976.

¹¹⁶ ERA, f. R-2288, n. 1, s. 153, l. 28: Väliturismi valitsuse kolleegiumi otsus, 11.05.1979.

¹¹⁷ ERA f. R-4, n. 20, s. 832, l. 2: ENSV Rahandusministeeriumi hotell Tallinn restorani kinnitatud kontrollakt, 15.04.1971.

¹¹⁸ ERA, f. R-4, n. 20, s. 832, l. 2: ENSV Rahandusministeeriumi hotell Tallinn restorani kinnitatud kontrollakt, 15.04.1971.

¹¹⁹ ERA, f. R-2288, n. 1, s. 177, l. 61–62: Väliturismi peavalitsuse asejuhataja V. Smirnovi käskkiri nr 89 Inturisti peakontori valuutakaupade määrade kaasajastamise organiseerimisest, 29.04.1982.

polnud üldse tellitud.¹²⁰ Kohalikku omatoodangut tuli Tallinna Inturistil hankida iseseisvalt. Turisti kauplusi varustasid seevastu omatoodanguga Eesti NSV kaubandusministeeriumi organiseerimisel seitse kohalikku ministeeriumi ning kolm asutust.¹²¹ Importkaupade ning üleliidulise toodanguga varustas Turisti kauplusi üleliiduline kaubandusministeerium.¹²²

Teiseks oleks pidanud Eesti NSV kaubandusministeerium varustama omatoodanguga siinse Inturisti hotellide restorane ja valuutabaare, kuid seda tehti vastumeelselt ning puudulikult.¹²³ Põhjuseks asjaolu, et valuutabaarides teenitav valuutatulu ei jäänud vabariiki, vaid suunati Moskvasse. Seetõttu polnud kohalikud asutused huvitatud Inturisti doteerimisest ning talle valuutatulude loovutamisesest. Eesti Inturisti juhid kurtsid sageli, et kohalik võim pole piisavalt huvitatud väliturismi arendamisest vabariigis. Selle taga võis olla otsene vihje asjaolule, et siinsed ettevõtted ja ministeeriumid seisid esmajoones Turisti kauplusteketi, aga mitte Inturisti huvide eest. Antud oletus võis paika pidada, sest 1964. aastast kehtiva korra kohaselt läks 50 protsenti kaubandusministeeriumite valuutakaupluste (sh Turisti poodide) müügitulust liiduvabariikide käsutusse. Antud valuutaeraldus kanti Eesti NSV Ministrite Nõukogu arveldusarvele ning seda võis kasutada välismaiste materjalide hankimiseks suveniiride valmistamise tarvis ja importkaupade soetamiseks turistidele pakutava tootevaliku suurendamise eesmärgil.¹²⁴ Seega oli tegemist sihtotstarbelise eraldisega, mis meenutas oma olemuselt paljuski Inturisti kohalikele osakondadele mõeldud 10 protsendilist valuutaeraldust (vt eespool).

¹²⁰ ERA, f. R-2288, n. 1, s. 178, l. 40: ENSV väliturismi valitsuse kolleegiumi koosoleku protokoll, 15.06.1982.

¹²¹ ERA, f. R-1, n. 11, s. 1160, l. 7–8: ENSV plaanikomitee esimehe asetäitja Leonhard Tammeväli ENSV ministrite nõukogu esimehe asetäitjale Vladimir Käole, 04.04.1977.

¹²² ERA, f. R-1, n. 11, s. 1160, l. 17: Protokoll kaupluse "Turist" töö juhtimise korraldamisest, 08.09.1977.

¹²³ Nii näiteks polnud hotell Tallinn Livikolt kahe-kolme aasta jooksul kordagi saanud likööre Kännu Kukk, Metsakristall ja Ananassi ning Tallinna punši. Puudulik oli ka Viru Valge ja Pealinna viinaga varustamine – ERA, f. R-4, n. 20, s. 832, l. 2: ENSV Rahandusministeeriumi hotell Tallinn restorani kinnitatud kontrollakt, 15.04.1971. Probleemile osundati tähelepanu juba 1960. aastate teisel poolel – ERA, f. R-1, n. 5, s. 742, pagineerimata: NSVL-i ministrite nõukogu esimehe asetäitja majandusalal Vladimir Novikov ENSV ministrite nõukogule, 07.04.1967.

¹²⁴ ERA, f. R-2288, n. 2, s. 38, l. 5: EKP dokument väliturismi organiseerimisest ja selle parandamise abinõudest Eesti NSV-s, 16.05.1972; ERA, f. R-1, n. 5, s. 1025, l. 150: NSVL-i rahandusminister Vassili Garbuzov NSVL-i ministrite nõukogu esimehe esimesele asetäitjale Nikolai Tihonovile, 28.04.1979; ERA, f. R-2288, n. 2, s. 58, l. 5: Roman Nittim EKP Keskkomitee välissuhete osakonnale, 26.01.1973.

Seepärast oli Inturisti hotellidele väga oluline hea läbisaamine kohalike ettevõtete, sest sõprussidemete ja šefluse kaudu sai baaride ja restoranide tarbeks hankida kohapealt kaupa. Siin oli taaskord eelis Viru hotellil, sest modernse majutusasutuseks oli tal rohkem pakkuda kui hotell Tallinnal. Nii näiteks hankis Viru viina ja likööri otse Liviko tehase, samal viisil saadi Kalevi komme. Vastutasuks varustas hotell ettevõtteid varietee pile-tite või numbritubadega. Hotellile ei maksnud see midagi, kuid saaja oskas seda vääriliselt hinnata. Lisaks eelpool mainitule läksid hästi kaubaks ka Virus valmistatud kondiitritooted.¹²⁵ Kaupade hankimise ja varustamisega tegeles igapäevaselt hotelli sisseostuosakond.¹²⁶

Tabel 4. Valuutakaupluste Turist läbimüük aastatel 1966–78 (valuutarublades)¹²⁷

Aasta	Läbimüük kokku	sellest tööstuskaubad	sellest alkohol	sellest suveniirid
1966	160 800	N/A	N/A	N/A
1967	208 200	N/A	N/A	N/A
1968	140 200	80 200	41 300	15 200
1969	182 600	68 000	54 000	53 400
1970	192 500	0	79 900	91 800
1971	242 500	0	129 600	86 000
1972	294 700	N/A	131 300	96 200
1973	361 500	N/A	113 100	102 800
1974	328 500	N/A	176 500	120 000
1975	480 600	N/A	270 000	171 400
1976	660 600	N/A	353 700	265 100
1977	666 300	N/A	345 000	275 000
1978	656 800	N/A	330 100	279 000

Perioodil 1966–78¹²⁸ ulatus Turisti kaupluste läbimüük 4 575 800 valuutarublani (vt lähemalt tabelist 4).

Kuni 1970. aastani moodustasid kaupluste läbimüügist suurima müügi-artikli tööstuskaubad, pärast seda tõusis kiiresti esikohale alkohol,¹²⁹ mil-

¹²⁵ Nupponen, *Viru hotell*, 69–70.

¹²⁶ *Ibid.*, 73.

¹²⁷ Tabeli koostamise alus: ERA, f. R-1, n. 5, s. 776, l. 38; f. R-1, n. 5, s. 817, l. 58; f. R-1, n. 5, s. 864, l. 119; f. R-1, n. 5, s. 887, l. 37; f. R-1, n. 5, s. 911, l. 89; f. R-2288, n. 2, s. 51, l. 48; f. R-2288, n. 2, s. 55, l. 46; f. R-2288, n. 2, s. 65, l. 54

¹²⁸ 1979. ja 1980. aasta kohta andmed puuduvad.

¹²⁹ ERA, f. R-1, n. 5, s. 936, l. 87: Ülevaade ENSV väliturismi valitsuse tööst 1974. aastal, 24.01.1975.

lele järgnesid suveniirid. 1974. ja 1975. aasta seisuga müüdi liiduvabariikide arvestuses välituristidele enim suveniire Vene NFSV-s, Ukraina NSV-s ning Eesti NSV-s (kolmas koht).¹³⁰ Roman Nittim märkis oma ettekandes EKP KK-le, et “suur töö vabariigis on ära tehtud suveniiride tootmise alal. Käesoleval ajal laseb vabariigi tööstus välja üle 2000 nimetuse suveniire. Tõsi, osa neist on tarbeesemed, kuid neid ostetakse tihti kaasa kui suveniire. Suveniiride mitmekesisuse poolest asub Eesti NSV ühel esikohtadest Nõukogude Liidus.”¹³¹ Eesti NSV-s olid suurimad suveniiride ja kingitusesemete tootjad kohaliku tööstuse ministeerium ning kergetööstuse ministeerium oma allasutustega. 1975. aastal moodustas kaupluses Turist müüdnud kaupade koguhulgast Eesti omatoodang 47 protsenti, ülejäänud pärines kas muudest liiduvabariikidest või oli importkaup.¹³² Kohalikud kõrged turismiametnikud hindasid läbimüüki Turisti kauplustes Eesti NSV kontekstis heaks saavutuseks.¹³³ Inturisti Tallinna osakond nägi valuutakauplustes endale konkurenti valuutatulu teenimisel. Lisaks sellele ärritas neid asjaolu, et kauplustes välisvaluuta eest müüdava alkoholi hinnad olid natukene madalamad, kui hinnad Inturisti valuutabaarides.¹³⁴

Kokkuvõte

Kuni 1960. aastate keskpaigani saame Soome väliturismist Eesti NSV-s rääkida tinglikult, sest soomlaste arv jäi piiratuks ning nende hulgas andsid tooni ametlikud välisdelegatsioonid. Välisdelegatsioonid eristab puhkusele ja meelelahutusele orienteeritud tavaturistidest aga kindel ülesanne ning nende kohapeal viibimine on ajaliselt piiratud ja võrdlemisi rangelt reglementeeritud, mille tingivad ametlik protseduur ning eelnevalt paika pandud kohtumised. Viimasest tulenevalt ei kulutanud Soome välisdelegatsioonide liikmed Tallinnas palju raha ega vahetanud markasid Nõukogude rublade vastu. Loodetud välisvaluuta sissevool Soome markade näol jäi tagasihoidlikuks. Antud asjaolu põhjustas pettumust, sest Moskva

¹³⁰ ERA, f. R-2288, n. 2, s. 49, l. 6: Väliturismi peavalitsuse juhataja käskkiri 9/1204, 31.05.1976; ERA, f. R-1, n. 5, s. 901, l. 323: NSVL-i kaubandusminister A. Strujev NSVL-i ministrite nõukogule, 02.10.1974.

¹³¹ ERA, f. R-2288, n. 2, s. 38, l. 2: Roman Nittim EKP KK välissuhete osakonnale, 26.01.1973.

¹³² ERA, f. R-1, n. 5, s. 954, l. 125: Väliturismi valitsuse juhataja asetäitja M. Pöder ENSV ministrite nõukogule, 18.08.1976.

¹³³ ERA, f. R-2288, n. 2, s. 49, l. 10: Väliturismi valitsuse juhataja asetäitja M. Pöder ENSV ministrite nõukogule, 18.08.1976.

¹³⁴ ERA, f. R-2136, n. 1, s. 49, l. 123: Inturisti Tallinna osakonna juhataja Erik Liim Moskva Inturisti juhataja asetäitjale V. Višnjakovile, 07.10.1965

oli huvitatud välisvaluuta teenimisest – Nõukogude rubla polnud vabalt konverteeritav ning sellel puudus maailmaturul reaalne väärtus. Lääne toodangu ostmine ning oma välispoliitiliste partnerite toetamine nõudis aga arvestavaid väljaminekuid valuutas, mille katmiseks tuli leida täiendavaid tuluallikaid. Soome tavaturistide hulk delegatsioonide kõrval jäi sel perioodil veelgi tagasihoidlikumaks.

1965. aastal avatud laevaühendus Helsingi ja Tallinna vahel tõstis märgatavalt Soome turistide arvu Eesti NSV-s: kui laevaliini avamisega samal aastal külastas Tallinna ligi 9000 Soome turisti, siis kümme aastat hiljem oli nende arv tõusnud 53 400-ni. Soome turistid moodustasid siin viibinud teiste riikide turistidest enamuse. 1970. aastate alguseks oli Tallinnast saanud üks populaarsemaid väliturismi sihtkohti ja välituristide külastatavuselt kolmas Nõukogude Liidu linn. Välituristide arvukust aitas hoida ja kasvatada Viru hotelli avamine 1972. aastal ning Tallinna-Helsingi laevaliini muutmine aastaringseks 1975. aastal.

Soome turistide kasvav huvi Eesti NSV külastamiseks andis Moskvale hea võimaluse nende pealt välisvaluuta teenimiseks. Seda ülesannet täitsid kohapeal kolm organisatsiooni: Inturisti Tallinna osakond, üleliidulise merelaevastiku ministeeriumile alluv laevandusettevõtte Eesti merelaevandus ning läbi Nõukogude Liidu kaubandusministeeriumi Eesti NSV kaubandusministeeriumile alluv Turisti valuutapoodide kett.

Inturisti Tallinna osakond teenis kohapeal valuutatulu pakkudes Soome turistidele täiendavaid teenuseid, mis ei kuulunud Moskva poolt välismaistele turismifirmadele valuuta eest müüdud traditsiooniliste pakettreiside koosseisu. Kui suure hinna eest Moskva aga välismaistele turismifirmadele reise välja müüs, seda kohapeal ei teatud, sest laekuvad valuutatulud läksid otse Moskva käsutusse.

Moskva Inturisti peakontor müüs Soome reisifirmadele Tallinna-Helsingi liini laevapileteid, kuid valuutatulud laekusid mitte Inturisti, vaid operaatori ehk Nõukogude Liidu merelaevastiku ministeeriumi arvele. Piletimüügi kõrval pakuti sarnaselt Inturistile ka täiendavaid teenuseid, mis hõlmasid müüki laeva restoranis ja baaris. Seetõttu nägi kohalik Inturist Eesti merelaevanduses suurt konkurenti valuutatulu teenimisel.

Inturisti Tallinna osakonna konkurendiks olid ka kohalikud Turisti valuutakauplused, mis olid pakutava sortimendi osas sageli paremini varustatud kui Inturisti hotellide baarid ja restoranid ning ka hinnad kauplustes olid soodsamad. Kõik see soodustas läbimüüki Turisti kauplustes. Kui aastatel 1966–80 teenis Inturisti Tallinna osakond täiendavate teenuste müügi eest kokku 2 740 778 valuutarubla, siis 1966–78 ulatus Turisti kaupluste

läbimüük 4 575 800 valuutarublani. Kuni 1970. aastani moodustasid kaupluste läbimüügist suurima müügiartikli tööstuskaubad, pärast seda tõusis esikohale alkohol, millele järgnesid suveniirid.

Lõviosa Eesti NSV valuutatuludest pärines Soome turistidelt. Siin otsest või kaudselt (pakettreiside müük) teenitud valuutatulust jäi kohapeale aga väike osa ning ka see tuli sihtotstarbeliselt reinvesteerida vastavasse turismi valdkonda. Eesti NSV teenis, arvestades nii tema geograafilist kui poliitilist väiksust teiste liiduvabariikide kõrval, Moskvale arvestaval määral välisvaluutat, millest nõukogude süsteem oli suures sõltuvuses. Kuigi raha voolas Moskvasse, peab siinkohal püstitama hüpoteetilise küsimuse – kui Eesti NSV poleks teeninud eelnenud aastate jooksul head valuutatulu, siis kas 1980. aasta olümpia purjeregatt oleks ikka toimunud Tallinnas? Valida oleks saanud teoreetiliselt ka Riia või Leningradi vahel. Purjeregati tõttu investeeriti Tallinnasse suured summad ning tehti ära palju linnapildi ja infrastruktuuri kaasajastamiseks (Olümpia hotell, linnahall, peapostkontor, lennujaam, teletorn, vanalinna restaureerimine, Pirita piirkonna arendus, vanade majade lammutamine ja teede seisukorra parandamine, võitlus kuritegeliku elemendi vastu). Paljud objektid, mis ei kuulunud ametlike olümpiaehitiste nimekirja, said samuti rahastuse või pooleli jäänud tööd lükati taas käima.

ABSTRACT: Lucrative business for Moscow: foreign currency revenues from Finnish tourism in the Estonian SSR 1965–1980

The aim of this article is to examine the economical aspects of Finnish foreign tourism in Soviet Estonia during the course of the Cold War, when the two neighboring states and nations were separated by the so-called Iron Curtain. Concentration on Finland is not a random choice; it was the Finnish tourists who made up the majority of all foreign tourists from the capitalist countries visiting Tallinn, the capital of Estonia. The work covers the years from 1965 until 1980, because during this period the number of Finnish tourists grew rapidly which was accompanied by the expansion of foreign currency incomes. This article is based on hitherto little studied and known Estonian archival materials.

Already after the end of WW II, Western European countries noticed that foreign tourism had become an important tool which enabled governments to acquire and expand the inflow of foreign currency. More foreign tourists visiting one's country meant more foreign money flowing into the state budget. These positive developments did not go unnoticed by the Soviet Union (USSR), and soon it defined foreign tourism as an important tool for growing its own foreign exchange reserves. Moscow was keen on earning foreign money because the Soviet ruble was non-convertible currency that had no real value in the world market and could be used only for domestic transactions. One of the most important economical functions of foreign tourism was to obtain much needed foreign currency for the Soviet state budget.

Until the mid-1960s, the number of Finnish tourists in Soviet Estonia remained low, and first and foremost among them were members of official delegations who, in contrast with ordinary, fun-seeking tourists, had to stick to timetables and participate in previously arranged meetings. As a result, Finnish delegations did not spend many Finnish marks in Tallinn, and the expected inflow of foreign currency remained modest.

In 1965, a direct ferry connection was opened between Tallinn and Helsinki, which considerably increased the number of Finnish tourists in Soviet Estonia: from 9,000 people in 1965 to 53,400 in 1975. By the early 1970s, Tallinn had already become one of the most popular foreign tourism destinations in the USSR and ranked third among the Soviet cities most visited by foreign tourists.

Growing interest among Finnish tourists to visit Estonia provided Moscow with a good opportunity to earn foreign currency from them. Three organizations on the ground were responsible for fulfilling this important task: the local branch of Intourist (the monopolistic state travel agency), an Estonian shipping company working under the Ministry of Merchant Marine, and the network of currency shops under the Ministry of Trade and Commerce.

Intourist was responsible for the accommodation and catering of foreign tourists and helped to organize excursions within and outside of Tallinn. In addition, Intourist offered foreign tourists a wide range of additional services – these were extras not included in the tour package and cost extra.

The Estonian shipping company operated the Tallinn-Helsinki ferry line and sold ferry tickets via Intourist to the passengers. Similar to Intourist, the shipping company also offered tourists additional services, included snacks and alcoholic beverages in the ship's restaurant and bar. The local

Intourist office saw the Estonian shipping company as its major competitor threatening to minimize its annual foreign currency inflows.

Currency shops offered tourists a wide variety of commodities, from clothing and souvenirs to alcohol and canned meat. As these chain stores were better equipped and prices there were a bit cheaper than in Intourist's bars and restaurants, the Tallinn branch of Intourist must have seen them also as competitors in earning foreign currency.

To summarize, the lion's share of foreign currency revenue came from the Finnish tourists who made up the majority of foreign tourists in Soviet Estonia. Considering Soviet Estonia's relative geographical and political smallness in comparison with bigger Soviet Republics, it earned a considerable amount of foreign currency for Moscow over the years. How and where this money was spent remains, however, an unsolved question.

KEYWORDS: Cold War, foreign tourism, Soviet Estonia, Finland, currency.

OLIVER PAGEL (b. 1984) is a Ph.D. student at the Institute of History and Archaeology, University of Tartu.*

* Correspondence: Ministry of Finance of the Republic of Estonia, Endla 13, 10122 Tallinn, Estonia. E-mail: oliver.pagel@ut.ee

